

Open Access innebærer at vitenskapelige publikasjoner gjøres fritt tilgjengelig på nettet. Forfatter eller opphavsmann beholder opphavsretten til publikasjonen, men gir brukere tillatelse til å lese, laste ned, kopiere, distribuere, skrive ut, søke i eller lenke til fullteksten uten å forlange vederlag. Denne tekstversjonen er en såkalt postprint (siste manusversjon etter fagfelleevaluering), noe som innebærer at teksten er lik den publiserte utgaven, men uten samme design og paginering.

Oppgi originalversjon ved sitering: Fredwall, T. E. (2018). Ansvar og ambivalens: Etikk og omsorg i allmenmoralen, folkeskikken og Løgstrups beskrivelse av den etiske fordring. *Tidsskrift for omsorgsforskning*, 4(3), 223-232. doi: 10.18261/issn.2387-5984-2018-03-04 E

Ansvar og ambivalens

Etikk og omsorg i allmenmoralen, folkeskikken og Løgstrups beskrivelse av den etiske fordring

Av Terje Emil Fredwall, førsteamanuensis ved Senter for omsorgsforskning, sør, Universitetet i Agder

Sammendrag

*Allmenmoral viser til det sett av moralske verdier, normer og dyder – med tilhørende praksiser – som det er åpen konsensus om i en gitt kultur til en viss tid. Folkeskikk kan forstås som konvensjonelle, estetiske og moralske normer (som viser tilbake til verdier) for skikk, bruk og passende opptreden i bestemte situasjoner i en bestemt kultur til en bestemt tid, mens den etiske fordring går ut på å ta vare på det av den andres liv jeg har i min hånd, til den andres beste og for den andres skyld. I denne artikkelen blir det undersøkt hvilken plass etikk og omsorg har i allmenmoralen, folkeskikken og den etiske fordring i møte med den andre. Allmenmoralen blir undersøkt gjennom en lesning av Knut Erik Tranøys bok *Det åpne sinn*, folkeskikken blir undersøkt gjennom eksempler fra hverdagspråket, mens den etiske fordring blir undersøkt gjennom en lesning av tekster fra Knud E. Løgstrup. I artikkelen synliggjøres og diskuteres det hvordan allmenmoralen, folkeskikken og den etiske fordringen både supplerer, er avhengige av og utfordrer hverandre.*

Nøkkelord: Omsorg, allmenmoral, folkeskikk, etisk fordring, K. E. Løgstrup, K. E. Tranøy

Engelsk sammendrag

*Common morality (allmenmoral) refers to a set of moral values, norms and virtues – including their associated practices – on which there is an open consensus in a given culture at a specific point in time. Common decency (folkeskikk) is understood as conventional, aesthetic and moral norms (that are connected with values) for custom, usage and appropriate conduct in given situations in a given culture at a given time, while the ethical demand is a demand to take care of that in the other's life which I hold in my hand, for his or her best interest, and for his or her own sake. This article examines the place of ethics and care in common morality, common decency and the ethical demand. Common morality is examined through a reading of Knut Erik Tranøy's book *The Open Mind (Det åpne sinn)*; common decency is examined through examples from everyday*

language in Norway, while the ethical demand is examined through a reading of texts by Knud E. Løgstrup. The article highlights and discusses how common morality, common decency and the ethical demand both supplement, are contingent on, and mutually challenge each other.

Keywords: Care, common morality, common decency, ethical demand, K. E. Løgstrup, K. E. Tranøy

INNLEDNING

I artikkelen «What prospects of morality in times of uncertainty?» trekker sosiolog Zygmunt Bauman (1998) trådene tilbake til to av den jødisk-kristne tradisjonens grunnmyter: til utdrivelsen av Adam og Eva fra Edens hage og til møtet mellom Moses og Jahve på Sinaifjellet.¹ Da Adam og Eva ble kastet ut av paradiset, skriver Bauman, ble de også oppmerksomme på hva det betyr å være moralsk. Før utkastelsen visste de ikke at ting eller handlinger kunne være gode eller onde, men så snart de hadde spist av kunnskapens tre midt i hagelandskapet, endret dette seg. De ble da moralske personer, mennesker med kunnskap om valg som kan være mer eller mindre gunstige eller dårlige, gode eller onde. Den andre myten, fortsetter han, er fortellingen om lovgivingen på Sinai. Om Moses som påla hebreerne å følge loven, og om en kodeks som forklarte i detalj hva de skulle gjøre – og hva de ikke skulle gjøre. Den første fortellingen, mener Bauman, viser at moralsk praksis innebærer å stå overfor valget mellom det gode og det onde – og å vite at det finnes et valg. Den andre antyder at det å være moralsk er å følge budene nøyaktig. Den første fortellingen presenterer møtet med et annet menneske som et dilemma og en evig kval. Den andre beskriver moralsk praksis som lovlighet og en oppskrift.

Med disse to grunnmytene som bakteppe vil jeg i denne artikkelen rette blikket mot etikkens og omsorgens plass i allmenmoralen, folkeskikken og den etiske fordring i møte med den andre.² Allmenmoralen vil bli undersøkt gjennom en lesning av Knut Erik Tranøys (1998) bok *Det åpne sinn*, folkeskikken blir undersøkt gjennom eksempler fra hverdagspråket, mens den etiske fordring blir undersøkt gjennom en lesning av tekster fra Knud E. Løgstrup (i særlig grad Løgstrup, 1956/2010).

¹ En tidligere versjon av Baumans artikkel er oversatt til norsk (Bauman, 1996).

² Denne teksten er en omskrevet og utvidet versjon av prøveforelesningen til PhD-graden, avholdt ved Universitetet i Agder 15. september 2014. Takk til bedømmelseskomiteen, som bestod av Tage Kurtén, Hedda Giertsen og Terje Mesel, for å ha gitt meg et emne som jeg også fikk lyst til å jobbe videre med etter endt disputas. Takk også til den anonyme fagfellen og til de to tidsskriftredaktørene for nyttige tilbakemeldinger underveis i arbeidet.

Kort om begrepsbruk og tekstutvalg

Det er opprinnelig tette bånd mellom folkeskikk, etikk og moral. Moral kommer fra det latinske *mos*, etikk fra det greske *ethos*. Begge begrepene kan oversettes med skikk og bruk, oppførsel eller sedvane, og i dagens hverdagspråk opptrer de da også ofte som synonymmer. Som et analytisk skille mener jeg likevel det er mest hensiktsmessig å skille dem i denne teksten, noe som det også har vært tradisjon for å gjøre innenfor norsk og nordisk etikkforskning og moralfilosofi.³ Når jeg i det følgende dermed skriver om *moral*, skal dette forstås som beskrivelser av handlinger, holdninger og oppfatninger om rett og galt, godt og ondt slik disse virkeliggjøres i praksis. Og når jeg bruker ordet *etikk*, sikter jeg til den normative refleksjonen som kan knyttes til en slik moralsk praksis: altså etikk som refleksjon over moral.

Allmennmoral er et begrep som i norsk sammenheng de siste tiårene i særlig grad er blitt knyttet til filosof Knut Erik Tranøy. I 1998 ga han ut boka *Det åpne sinn*, en tekst hvor han bruker betydelig plass på å beskrive og analysere hva han forstår som nettopp allmennmoral (Tranøy, 1998). Det er denne boka jeg i det vesentlige vil konsentrere meg om i undersøkelsen av etikkens og omsorgens plass i allmennmoralen.

I undersøkelsen av etikkens og omsorgens plass i folkeskikken har jeg gjort søk i norske ordbøker, mediearkivet *Retriever* og norske nettaviser for å finne eksempler på hvordan «folkeskikk» og «skikk og bruk» brukes i hverdagspråket. Disse eksemplene vil suppleres med eksempler fra sosiolog Norbert Elias' (1982) bok om sivilisasjonsprosessen i Vest-Europa.

Uttrykket «den etiske fordring i møte med den andre» knyttes til teolog og filosof Knud E. Løgstrup. I artikkelen vil jeg i det vesentlige undersøke boka som nettopp er kalt *Den etiske fordring* (Løgstrup, 1956/2010), men jeg vil samtidig trekke inn formuleringer og perspektiver fra andre tekster i forfatterskapet hans når de kan virke utdypende og utvidende for presentasjonen.

ALLMENNMOALEN

I *Det åpne sinn* er Knut Erik Tranøys (1998) artikulerte prosjekt å løfte frem og synliggjøre at allmennmoralen har en grunnleggende funksjon i menneskers moralske liv. Han går fenomenologisk til verks ved å ta utgangspunkt i barns måte å løse sine moralske problemer på. Svært tidlig lærer barna to ting som er av den største betydning for deres senere liv. Det ene er språk. Det andre er moralens

³ Se Fredwall (2015, s. 14, 440) for referanser.

første elementer. Disse to fenomenene er intimt forbundet med hverandre. Ganske små barn har og forstår sentrale moralske begreper, og de vet å anvende dem, selv om de neppe kan sette dem inn i like komplekse og sammenhengende systemer som det fagfilosofene kan. Tranøy viser her til skolebarn som sier at de heller vil ha en lærer som er streng og rettferdig, enn en som er snill og urettferdig. Han beskriver hvordan barn kan rope at de vant, før lekekameratene repliserer at de jukset. Og han trekker frem historien om Per som veltet sykkelen til Nils, og om den uenigheten som oppstår på lekeplassen om det var med vilje eller ikke.

Tranøys poeng er dette: De moralske dommene barna her feller – riktige eller ikke – forutsetter refleksjon over egne moralske erfaringer og opplevelser. Å sette rettferdighet høyere enn snillhet krever refleksjon over egne og andres moralske vurderinger. Det brukes moralsk meningsfylte begreper som streng og snill, rettferdighet og juks. Og eksemplene trekker i retning av at barn forholdsvis tidlig i livet kan skille mellom å volde skade med fortsett og å volde skade ved et rent uhell (Tranøy, 1998, s. 17–23).

Slike iakttagelser er med på å styrke tesen om at allmenmoralen ligger under og er en forutsetning for den teoretiske etikken. For moral springer ikke ut fra bestemte yrker og profesjoner, like lite som den er skapt av filosofer eller teologer. De moralske ressursene barna har til rådighet, kan vanskelig være andre enn allmenmoralens, hevder han. Det er den som er det moralske grunnfjellet. Ja, ifølge Tranøy (1998, s. 173) er allmenmoralen den «livgivende kilde for alle moralfilosofiens grunnleggende begreper og teorier».

Så hva mener han så når han snakker om en slik allmenmoral?

Allmenmoral defineres av Tranøy (1998, s. 158) som «det sett av moralske verdier, normer og dyder – med tilhørende praksiser – som det er åpen konsensus om i en gitt kultur til en viss tid». Med «en gitt kultur til en viss tid» sikter han til at det finnes flere og forskjellige allmenmoraler, men at alle allmenmoraler har én felles grunn. Et sentralt aspekt i Tranøys beskrivelse av allmenmoralen, som han også omtaler som alminnelige menneskers moral, er nemlig at det finnes en felles moralsk grunn – ja, det er absurd å tenke seg at alle mennesker skulle være uenige om alle moralske spørsmål; en slik forestilling ville jo innebære den sanne nihilisme, påpeker han (Tranøy, 1998, s. 107). Nøyaktig hva denne felles grunnen består i, er imidlertid vanskelig å slå fast. Den er verken fremforhandlet eller kodifisert, men Tranøy foreslår å identifisere en kjerne som består av hva han omtaler som bio-moralske verdier. Dette er verdier som liv, overlevelse til et punkt hvor slektens fortsettelse muliggjøres, omsorg for avkommet og et

minimum av livskvalitet. Disse definerer ifølge Tranøy (1998, s. 29, 134) en felles menneskelig grunn, uansett tid, sted og kultur, og de gir opphav til en rekke basale normer – som at en ikke skal drepe, ikke skal stjele, ikke skal lyve, ikke skal påføre andre pine.

Dette grunnivået, hvor altså forbudene mot drap, tyveri, pinepåføring og løgn befinner seg, kjennetegnes av stabilitet og varighet. Samtidig finnes det også et høyere lag, et nivå hvor det legges mer vekt på personlige valg og moralske preferanser. På dette høyere nivået, der det altså finnes valgmuligheter, er det de viktigste forandringene finner sted. For enhver allmenmoral vil være underkastet forandringsprosesser, endringer som kan skje i takt med andre sosiale og kulturelle forhold, og som kan knyttes til allmenmoralens innhold og folks holdninger til de normene og verdiene som utgjør allmenmoralen (Tranøy, 1998, s. 163–183).

Allmenmoralen er på den måten en helt uunngåelig del av det å være menneske i verden. «Det er en uavviselig sannhet at både moralen og språket er på plass og i funksjon før vi er i det», skriver Tranøy (1998, s. 40). Som mennesker kan vi simpelthen ikke unngå å erverve oss den allmenmoral som allerede er på plass og rår grunnen i den kultur vi fødes inn i. Å lære om verden er derfor samtidig å lære om den allmenmoral som rår i denne bestemte kultur og med dette bestemte språket som hovedspråk – ja, den utgjør kort og klart «vår felles hverdagsverden», hevder han (Tranøy, 1998, s. 138).

Med dette som bakteppe burde det nå være lettere å forstå hvordan Tranøy reflekterer omkring etikkens plass når det gjelder allmenmoralen. Det finnes i det minste to former for etikk, påpeker han. Den ene er den hverdagslige, førfilosofiske etikken som vi alle tar del i. Den andre er den mer systematiserte, spesialiserte og teoretiske virksomhet som gjerne kalles moralfilosofi eller filosofisk etikk (Tranøy, 1998, s. 19–26). Det er ikke tette skott mellom disse to formene for etikk, slik det heller ikke er tette skott mellom den førfilosofiske etikken, moralfilosofien og allmenmoralen. Samspillet mellom dem er tvert om komplisert. Ideen om den gylne middelvei som en moralsk god mellomting mellom to ekstremer kommer for eksempel fra Aristoteles. Du skal aldri bruke et menneske bare som middel, er en forenklet utgave av Kants kategoriske imperativ. Og forestillingen om størst nytte for flest mulig, er hentet fra det nittende århundrets utilitarisme. Disse prinsippene er nå blitt en del av dagligtalen blant folk som vet lite eller ingenting om hvor uttrykkene kommer fra, og på den måten blir det også vanskelig å skille skarpt mellom filosofisk etikk, førfilosofisk etikk og allmenmoralen. De er flettet inn i hverandre i konstant

interaksjon, og det er ikke mulig å si hvor det ene slutter og det neste begynner. Det er et samspill, en vekselvirkning som gjør det vanskelig – ja, ikke engang meningsfullt å avgjøre hva som er det mest fundamentale: moralen eller etikken, påpeker Tranøy.

Dette vekselvirkende samspillet mellom før-filosofisk etikk, allmenmoral og filosofisk etikk er viktig for å forstå etikkens plass i allmenmoralen. Allmenmoralen er forut for moralteoriene og moralfilosofiene, selv om det altså er en gjensidig avhengighet mellom dem (Tranøy, 1998, s. 104). For grunnfjellet i det moralske liv – for moral, for etikk, for moralfilosofi – er altså ifølge Tranøy (1998, s. 25) en allmenn moral. Etikk forstått som refleksjon over moral blir da å forstå som «en integrert del av den modningsprosess som er en forutsetning for sann menneskeliggjøring», mener Tranøy (1998, s. 158). Både den førfilosofiske etikken og moralfilosofien kan her komme med bidrag som kan være til nytte for vanlige menneskers liv og virksomhet. Slik kan de være med å plukke ut hva som står på spill i en situasjon, hjelpe mennesker til å se sider ved situasjonen som lett kunne blitt oversett, legge til rette for omsorgsfull opptreden, og høyne kvaliteten på de moralske beslutninger som treffes. Og på den måten kan etikken – både den førfilosofiske og den faglige – bidra til en vedvarende moralsk bevisstgjøringsprosess. Ikke bare hos individer, men også i yrker, institusjoner og andre kollektiver (Tranøy, 1998, s. 160–162).

Allmenmoral skiller seg imidlertid fra hva Tranøy (1998, s. 44, 127) omtaler som «personlig moral» og «yrkesmoral». En personlig moral er det utvalg av allmenmoralens verdier, normer og dyder som det enkelte individ aksepterer og internaliserer. En allmenmoral, fortsetter han, utgjør summen av alle de personlige moraler i en gitt kultur, og det oppstår her en vekselvirkning mellom de to. Slik blir heller ikke yrkes- eller profesjonsetikken frikoblet fra allmenmoralen. Yrkesetikken omtaler han i stedet som en subkultur av allmenmoralen. Dette gjør at også den hele tiden må være i interaksjon med allmenmoralen, samtidig som den ifølge Tranøy (1998, s. 49–50) må ha både selvstendighet og sin egenart i behold.⁴

FOLKESKIKK

Knut Erik Tranøy bruker selv aldri begrepet «folkeskikken» i *Det åpne sinn*, men det er nærliggende å knytte begrepet til hans beskrivelse av kultur- og historisk betingede normer og verdier i allmenmoralen. Et søk i norske ordbøker lister da

⁴ En mer grundig drøfting av profesjonsmoralens forankring – diskutert gjennom begreper som samfunnsmandat, allmenmoral, folkeskikk og den etiske fordring – er gitt i Fredwall (2015, s. 98–109)

også opp en rekke synonymer til *folkeskikk* som forsterker denne tolkningen. «Manerer», «passende oppførsel», «sømmelig oppførsel», «hevdvunnen skikk», «sed» og «sivilisasjon» er blant ekvivalentene på ordnett.no, i *Bokmålsordlista* og i *Nynorskordlista*. «Lære folkeskikk», «ikke ha folkeskikk» og vise «god folkeskikk» er blant eksemplene på hvordan ordet kan brukes i det norske hverdagsspråket – i hvordan mennesker snakker seg imellom og i hvordan det brukes i media. Her er noen andre eksempler på bruk av «folkeskikk» og «skikk og bruk» fra mediearkivet *Retriever* (som tilbyr arkivsøk i en lang rekke norske aviser) og andre nyhets- og mediekanaler på nett:

1. Man kan ikke sette ned bilen hvor som helst og ta seg til rette. Her handler det om å vise vanlig folkeskikk. (Valdez, 2018)
2. Sosiale medier har gjort det svært enkelt for folk å bedrive hets. Mange mangler totalt folkeskikk og forstår ikke hvordan det de skriver rammer. (Martinsen, 2018)
3. Det har skjedd at folk har kommet opp til meg og sagt «Ah, jeg følger deg på insta», og så videre. Det er veldig spesielt og bare hyggelig selvfølgelig. Men jeg prøver å svare alle, og det gjelder også i kommentarfeltet. Det er vanlig folkeskikk. (Feirud, 2018)
4. På et lite sted som dette, blir det mer samhold. Dessuten har vi lært oss såpass vett, at vi ikke skal være ekle med andre. Vi kan folkeskikk her på Frøya. (Brurok, 2014)
5. På kaiområdet utenfor hallen er det minst fire søppelbøtter. På tross av det, knuste kaffekrus og tomme brusbokser ligger rundt på havneområdet. Hvorfor gjør enkelte mennesker slikt? Gir de bare blaffen i å rydde opp etter seg? Høflighet og vanlig folkeskikk, man kommer langt med det. Dette er viktige menneskelige kvaliteter som gjør at vi får et hyggelig og sivilisert samfunn. (Saleem, 2018)
6. Metoo-kampanjen viser at man er ganske hjelpeløse i skikk og bruk og takt og tone når det gjelder seksualitet. Man lærer ikke seksuell omgang – slik som man lærer bordskikk. (Refseth, Gjestland & Krogstad, 2018)
7. Man skulle tro at kleskoder var vår minste bekymring knyttet til folkeskikk når vi har en president som dytter statsledere til side, snakker stygt om kvinner, pressen, kjendiser og andre på Twitter, og forteller den franske førstedamen at hun er «i fantastisk form» – alt mens republikanere i Kongressen plystrer og ser en annen vei. (Aspunvik, 2017)
8. Når man først har blitt spandert på er det vanlig folkeskikk å ta neste runde. (Hansen, 2014)

Et niende og siste eksempel er fra Norbert Elias (1982) og hans analyse av sivilisasjonsprosessen i Vest-Europa. Linjene føres blant annet tilbake til 1500-tallet og den selvbevissthet som etterhvert vokste frem ved og rundt hoffet, en selvbevissthet som ikke minst gjaldt etikette for god oppførsel. Erasmus fra Rotterdams bok om gutters høflighet kom ifølge Elias her til å bli et sentralt skrift

– trykket i over 130 opplag frem til 1700-tallet og brukt i undervisning og opplæring. Skriftet inneholder enkle, men detaljerte anvisninger for god etikette: for hvordan man skal kle seg, pynte seg, om hvordan man skal oppføre seg i kirken, og om hva som er sømmelig oppførsel i selskapslivet. Begeret, anviser Erasmus, skal settes til høyre, brødet legges til venstre. Når fatene settes frem, skal du ta det stykket som ligger nærmest – ikke lete omkring på hele fatet med hånden, heller ikke vri det rundt slik at du får en bedre bit. Fatet skal ikke tas imot med begge hendene, men med tre fingre. Det er helt greit å spise med fingrene, men når fingrene blir fulle av fett, er det uhøflig å slikke på dem eller tørke dem av på jakka. Hvis du ikke klarer å svelge maten, skal du vende deg ubemerket bort, ta matstykket ut av munnen og kaste det avsted. Du skal ikke klø deg i hodet eller pirke deg i tennene ved bordet, men det er helt i orden å spy. For det er ikke vennelig å spy, påpeker Erasmus, men det er vennelig å holde oppkastet i munnen. Det er imidlertid god skikk at man ikke spyr hvor som helst. I stedet, anviser han, er det høflig å gå litt vekk fra bordet – og så kaste opp (Elias, 1982).

Disse beskrivelsene fra nåtidens hverdagsspråk og fortidens selskapsliv løfter frem flere sentrale dimensjoner ved «folkeskikk» generelt og etikkens og omsorgens plass i folkeskikken mer spesielt.

For det første viser de at begrepet «folkeskikk» kan knyttes til i hvert fall tre former for sosiale normer: den ene handler om konvensjonelle normer (etikette), uttrykt gjennom bestemte forventninger til skikk og bruk og sømmelighet; den andre handler om normer for estetikk, altså om hva som er stygt og pent; den tredje knytter seg til moralske normer, uttrykt gjennom skrevne eller uskrevne regler om rett og galt. Det disse normtypene har felles, er en forventning om at hvis den og den omstendigheten foreligger, så skal denne utløse den og den handling eller opptreden. Folkeskikk handler slik om mer eller mindre språkliggjorte sosiale normer og forventninger til en persons opptreden eller oppførsel i bestemte situasjoner. I eksempel 1–6 knyttes dette til folks moralske praksis. I eksempel 7 handler det om både etikette og moralsk praksis, mens det i eksempel 8 og 9 handler om konvensjonelle forventninger til skikk og bruk.

For det andre viser de at folkeskikken inneholder det som Kjell Eyvind Johansen og Arne Johan Vetlesen (2005) omtaler som preskriptive elementer: normene anbefaler og foreskriver atferd, men de behøver ikke være bekjentgjort for å være gyldige – slik tilfellet er med juridiske regler og forskrifter. Det forutsettes imidlertid at normene er kjent – eller burde være kjent – for dem de gjelder for.

For det tredje viser de at det å opptre i henhold til *vanlig folkeskikk* eller *normal skikk og bruk* løftes frem som en viktig verdi i allmenmoralen. Folkeskikken kan her sies å ha sitt sted i allmenmoralen, men folkeskikk og allmenmoral er ikke identiske produkter eller størrelser.

For det fjerde viser de, som både Tranøy (1998) og sosiolog Dag Østerberg (2012) påpeker, at forholdet mellom sosiale normer og verdier er nært. Normene, skriver Østerberg (2012, s. 76), «uttrykker hva som av en viss samfunnsgruppe tillegges vekt, settes høyt, anses som verdifullt. Normene viser tilbake til verdier, og er midler til å virkeliggjøre verdifulle tilstander». Samtidig kan de sosiale normene også verne om og fremme verdier. Det at vi ikke skal kaste søppel, at vi bør vise ytringsansvar eller at vi ikke må sette bilen hvor som helst langs veien, kan ha med verdier som helse, ytringsfrihet og vern av natur å gjøre (for bare å nevne noe), og normene kan virke beskyttende på disse verdiene.

For det femte viser de hvordan konvensjonelle normer for skikk og bruk også kan få moralske implikasjoner. For etiketten var ifølge Elias et tydelig uttrykk for skillet mellom de øvre og lavere sosiale lagene av samfunnet. Å ta imot fatet med tre fingre var et tegn på at du tilhørte de øverste sosiale sjikt med fine manerer. Å dyppe fingrene i suppa var noe bondestanden gjorde. Slik kan etikette også være noe man bruker for å vise sin egen sosiale tilhørighet, holde andre mennesker utenfor et fellesskap, eller gjøre de som ikke kjenner normene, forlegne eller skamfulle. Og slik kan det å bryte med normene føre til sosiale sanksjoner eller utestengelse.

For det sjette viser de folkeskikkens kontekstavhengighet: at hva som regnes som adekvat skikk og bruk, kan variere mye i tid og i rom. Å lese Elias' gjengivelse av Erasmus' råd for god etikette er et godt eksempel på dette. Noe av det som her beskrives, kjenner vi igjen som god bordskikk i Norge i dag, andre ting er totalt fremmed. I Elias' bok beskrives det hvordan samfunn og sosiale grupper har skiftet fra den ene standarden til den andre. Å skulle følge en gitt kulturs folkeskikk, eller å møte personer fra andre kulturtradisjoner, krever dermed til tider både dømmekraft og sensitivitet, fintfølelse og sosial kunnskap. Dette poenget er også fremme hos Knud E. Løgstrup, som – med et eksempel fra moralfilosof Patrick Nowell-Smith – påpeker hvordan det i visse samfunn er upassende hvis gjestene spiser opp maten, mens det andre steder er upassende hvis de ikke spiser den opp. Begge tradisjonene er imidlertid utslag av «den ene og samme og uforanderlige moralske grundprincip, at man ikke må opføre seg på upassende måte over for sine værtsfolk», skriver Løgstrup (1971/1996, s. 42).

De sosiale normene kan her fungere handlingsveiledende og beskyttende gjennom å angi hva man skal gjøre eller hvordan man ikke skal opptre, og slik kan de, som Løgstrup (1956/2010, s. 68) vektlegger, «være opfordringer til at tage hensyn til den anden». Samtidig går det ofte an å følge folkeskikken uten å ta hensyn til andre mennesker. Dette kan, som Løgstrup bemerker, skje på grunn av en så godt som motivfri vane, av frykt for at en ytre orden skal brytes ned eller bli ustabil, av frykt for sanksjoner eller for å ta seg godt ut i egne eller andres øyne.

Slik kan det å følge folkeskikken – forstått som konvensjonelle, estetiske og moralske normer for skikk, bruk og passende opptreden i bestemte situasjoner i en bestemt kultur til en bestemt tid – også gjøre en blind for at andre menneskers ve og vel står på spill. Slik går det an å gjøre noe som moralsk sett kan være problematisk eller klanderverdig uten å bryte de sosiale normene for skikk og bruk. Og slik er det mulig å bryte folkeskikken og samtidig gjøre noe som moralsk sett er en ansvarlig og omsorgsfull handling.

DEN ETISKE FORDRING

Disse siste henvisningene til Knud E. Løgstrup bygger en naturlig bro over til uttrykket «den etiske fordring», som jo i særlig grad forbindes med hans forfatterskap. Det var i 1956 at Løgstrup ga ut boka med tittelen *Den etiske fordring*, og med den la han ned grunnsteinen i det flere omtaler som den mest betydningsfulle etiske teori som er presentert i Danmark i forrige århundre (Andersen, 1996; Fink, 2007). Helt siden boka kom, er den blitt lest og diskutert – ikke bare i akademiske kretser, men også i den bredere offentlighet. Ord og uttrykk er gått inn som et felleseie i det norske og danske språket, formidlet gjennom undervisning og tatt opp i politiske taler og kronikker (Christoffersen, 1999; Fink, 2007). Slik kan den kanskje også sies å ha bidratt til allmennmoralen i en dansk og norsk kontekst.

Den røde tråden i *Den etiske fordring* er, slik jeg leser den, et forsøk på å beskrive *at* og *hvordan* en bestemt fordring gjør seg gjeldende i ethvert møte mellom to mennesker. I et lengre og mye sitert avsnitt skriver Løgstrup (1956/2010, s. 27–28):

Så vist som et menneske med den tillid, det viser eller begærer, giver mer eller mindre af sit liv i den andens hånd, så vist hører fordringen om at tage vare på det liv med til vor tilværelse sådan som den nu engang er. Hvor meget eller hvor lidt der står på spil for et menneske i den tillid, det viser, er selvsagt uhyre forskelligt. [...] Men hvorom alting er, betyder det, at der i et hvilket som helst møde mellem mennesker ligger en uudtalt fordring, uanset under hvilke omstændigheder mødet finder sted og hvilken karakter det har. [...] Tilliden står ikke til os. Den er givet. Vort liv er nu engang hen

over hovedet på os skabt sådan, at det ikke kan leves på anden måde end ved at det ene menneske i vist eller begæret tillid udleverer sig og giver mer eller mindre af sit liv i det andet menneskes hånd.

Tillit, slik den kommer til uttrykk i dette avsnittet, er et grunnleggende trekk ved den språklige kommunikasjonen. Et menneske behøver ikke være fylt av tillit for å utlevere seg. For Løgstrup er tillit noe primært. Mistilliten er tillitens negasjon, hevder han og refererer til at det er tilliten som er den fundamentale holdning, ikke mistillit (Løgstrup, 1961, s. 229). Tillit hører med til det å være menneske. Livet ville jo vært nærmest umulig å leve hvis vi i utgangspunktet skulle møte hverandre med mistillit og tro at den andre vil lyve, stjele fra oss eller forsøke å lure oss. Det hører derfor vårt menneskeliv til at vi normalt møtes med en naturlig tillit til hverandre, poengterer Løgstrup (1956/2010, s. 17–18) og legger til at det skal særlige omstendigheter til for at vi på forhånd står overfor en fremmed med mistillit.

Et menneske behøver dermed ikke være fylt av tillit for å utlevere seg. Det er nok å henvende seg til en annen. Til å tale eller til å ytre seg. Det å møte et annet menneske – det å være den ene parten i et møte, ja, det å adressere en annen gjennom til-tale – vil si å utlevere seg. Jeg våger meg frem på for å bli imøtekommet. Du våger deg frem for å bli tatt imot. Og når du på den måten våger deg frem, stilles jeg – som moralsk subjekt – uten videre overfor den avgjørelse det er enten å komme deg i møte eller la være, enten å se deg eller se vekk, enten å leve opp til det ansvar jeg er gitt, eller løpe fra det.

Ifølge Løgstrup finnes det bare disse alternativene. Bare disse enten–eller. Her finnes ingen tredje mulighet, ingen mellomløsning, ingen nøytral posisjon. Fordringen stiller oss overfor et ufravikelig valg mellom to muligheter, og disse alternativene lar seg ikke beskrive etisk nøytralt. Hvilken vidde og hvilken farge den andres verden får, er jeg med på å bestemme med min holdning til ham, skriver han. Jeg er med på å gjøre denne verdenen vid eller snever, lys eller mørk, mangfoldig eller kjedelig, truende eller trygg. Ikke ved teorier eller anskuelser, men ganske enkelt gjennom min holdning. «Det er en udtalt, så at sige anonym fordring til os om at tage vare på det liv, som tilliden lægger i vor hånd», hevder Løgstrup (1956/2010, s. 28).

Det trer på den måten frem noen svært viktige distinksjoner i hans beskrivelse av den etiske fordring. For hvordan jeg velger å møte den andre, og hvordan jeg svarer på fordringen, er opp til meg å avgjøre. Det ligger i min makt å avvise fordringen, slik det også ligger i min makt å ta ansvaret positivt imot. Jeg kan utnytte, jeg kan misbruke eller overse det av den andres liv som er lagt i min hånd.

Men jeg kan også forsøke å oppfylle hva situasjonen krever av meg (Løgstrup, 1956/2010, s. 70–71).

Det jeg imidlertid *ikke* kan velge bort, er selve fordringen. Den etiske fordringen i mitt møte med den andre er der – uavhengig av mine etiske refleksjoner eller ikke. Jeg kan ikke motsi meg at fordringen finnes, like lite som jeg kan avfeie at den stiller krav til meg. Hvorfor? Fordi den enkeltes liv er en gave som er gitt oss, hevder Løgstrup. Hvor denne gaven kommer fra, vet vi ikke, heller ikke hvem det er som gir oss den. Men livet er en gave. Og nettopp fordi det er en gave, ligger det ikke til fordringen at vi kan kreve noe tilbake for våre handlinger (Løgstrup, 1956/2010, s. 141). Fordringen er derfor ikke gjensidig. Den kjensgjerningen som fordringen springer frem av, innebærer at jeg har fått makt over og ansvar for noe i den andres liv, og at det som sies og gjøres, skal sies og gjøres for den andres skyld (og ikke min egen). Men jeg kan altså ikke kreve noe tilbake.

Jeg begynner med det å nærme meg hva jeg forstår som kjernen i den etiske fordring. Fordringens kjensgjerning er at det ene mennesket er utlevert til den andre, mens selve fordringen går ut på å ta vare på det av den andres liv jeg har i min hånd, til den andres beste og for den andres skyld (Løgstrup, 1956/2010, s. 28–29, 66–68). Dette knytter Løgstrup (1956/2010, s. 40, 133, 141) tett opp til omsorg, der den etiske fordringen blir ekvivalent med «den fordrede omsorg for det andet menneskets liv» eller «at drage omsorg for hinandens liv».

Etikkens plass når det gjelder den etiske fordringen knyttes dermed ikke til *at* jeg har et ansvar. For det har jeg, uansett hvor mye jeg reflekterer over det eller ikke, uavhengig av hvor mye jeg er klar over fordringen eller ei. Det er når jeg skal avgjøre hvordan jeg velger å forholde meg til denne til-talen, til dette møtet med og den makten jeg er gitt over den andre, at jeg har behov for persepsjonsevner og dømmekraft, kommunikasjonsferdigheter og empati, innsikt og kunnskap. Og det er dette som er etikkens plass i forhold til fordringen.

Hva så med muligheten for overtramp, utnyttelse og overgrep? Er ikke Løgstrups tilnærming egentlig en invitasjon til invasjon? En lissepasning til dem som vil styre og endre og ta ansvaret fra andre mennesker? Han poengterer jo gang etter gang at det er opp til meg hvordan jeg møter fordringen i møtet med den andre. «Thi gjaldt det blot at svare til den andens forventning og efterkomme hans ønske, ville vort liv sammen blot gå ud på – ansvarsløst – at gøre sig til den andens redskab», skriver han (Løgstrup, 1956/2010, s. 31).

På den ene siden er det riktig at moralens område hos Løgstrup er preget av usikkerhet og ambivalens. Det er alltid en risiko å la noe av ens liv være opp til en annen. Samtidig finnes det også gjerder som regulerer og legger føringer for våre samliv med hverandre. Ett av disse gjerdene kan kort beskrives slik: I møte med den andre må jeg respektere hans eller hennes individualitet, vilje og personlighet. Det betyr ikke at den andre blir overdommer i hvordan jeg skal møte fordringen; fordringen er fremdeles min, og det er jeg som bestemmer hvordan jeg skal ta vare på det av den andres liv som er lagt i min hånd. Men det er ikke mitt ansvar å ta fra ham ansvaret for sitt eget liv, slik det heller ikke er opp til meg å frata eller innskrenke muligheten andre har til å bestemme over hva de mener de best er tjent med. Som Løgstrup (1956/2010, s. 38) poengterer:

Intet giver [...] een ret til at gøre sig til herre over et andet menneskes individualitet eller vilje. Hverken velmenen eller ens egen indsigt i, hvad den anden er bedst tjent med, end ikke størrelsen af de ulykker, man derved ville blive i stand til af afværge for den pågældende selv.

Et annet viktig gjerde er de sosiale normene i et gitt samfunn til en bestemt tid, slik som rettslige normer (altså lov og retningslinjer), konvensjonelle normer (altså hva som er skikk og bruk), estetiske normer (altså hva som er stygt og pent) og etiske og moralske normer (altså hva som er rett og galt). De tre siste typene kan, slik jeg har påpekt tidligere, sies å være en del av «folkeskikken». Disse normenes moralske funksjon er ifølge Løgstrup å hjelpe oss til å forstå hvordan vi kan svare på fordringen. De kan veilede meg i hvordan jeg skal gripe situasjonen an. De kan informere meg i avgjørelsen av hva det andre mennesket best er tjent med. Og de kan gi meg mer eller mindre presise anvisninger for hva jeg skal si eller gjøre. På den måten starter vi aldri helt på bar bakke i våre møter med hverandre, slik vi heller ikke helt er prisgitt og overlatt til den andres forgodtbefinnende. De sosiale normene beskytter oss på sitt vis mot hverandre, og de «sætter grænser for den enkeltes udnyttelse af, at det andet menneske er prisgivet ham» (Løgstrup, 1956/2010, s. 67):

På hvilke måder den andens liv i den givne situation bedst varetages vil den enkelte derfor i mangfoldige tilfælde kunne få vide af de sociale normer, eftersom netop de tjener til at beskytte de forskellige menneskelige relationer og institutioner, fra hvis sjælelige indhold det andet menneske har fået sit eget livs indhold, dets forventninger og problemer. (Løgstrup, 1956/2010, s. 71)

Disse normene og forventningene er imidlertid *ikke* det samme som den etiske fordring. De sosiale normene beskriver hva vi i alminnelighet skal gjøre mot andre. Den etiske fordring omfatter hva jeg skal gjøre mot den *konkrete* andre. De

sosiale normene handler om hva som gjelder et felles beste. Den etiske fordring gjelder et konkret menneskes beste og den omsorg jeg skylder ham eller henne – akkurat her, akkurat nå.⁵ De sosiale normenes veiledning opphever dermed overhodet ikke spenningen mellom dem og den etiske fordring, poengterer Løgstrup (1956/2010, s. 76).

ANSVAR OG AMBIVALENS – NOEN SAMMENFATTENDE REFLEKSJONER

Ethvert medmenneske som vi møter, representerer på den måten med sin blotte tilstedeværelse et taust krav til oss, et krav hvor det ikke gis nærmere anvisninger på hvordan den andres liv som er utlevert til en, skal ivaretas. Vi er henvist «til at få det at vide af sin egen uselviskhed og livsforståelse», konstaterer Løgstrup (1956/2010, s. 69), men tildeler som vist også de sosiale normene en potensiell veiledende funksjon for avgjørelsen av hva det andre mennesket best er tjent med. I denne måten å forstå etikk og moral på, et perspektiv som jeg med teolog Tage Kurtén (2016) vil omtale som en ansvarsetisk moralforståelse, ligger det en forestilling om at menneskets moralske intuisjoner og begreper er knyttet til erfaring med å være menneske blant andre mennesker. Den moralske dimensjonen blir koblet opp mot tilværelsen slik vi erfarer den, og det å befinne seg i en situasjon der andre mennesker er involvert, innebærer å befinne seg i en potensiell moralsk situasjon. Det moralske ansvaret springer ut fra møtet med en nær annen, og det er noe som det enkelte menneske må fylle med innhold. Som moralske aktører skal vi selv, ut fra persepsjon og dømmekraft, fantasi og livsforståelse, finne ut hva som er den rette handlingen i en bestemt situasjon. Og som moralske aktører gir vi mening til moralsk ladede ord som omsorg og respekt gjennom de livene vi lever og i måten vi møter den andre på – i hverdagslivet som på de profesjonelle arenaene. På den måten kobles ikke moralen først og fremst til ytre handlinger eller resultat, men på den moralske aktøren selv og hans eller hennes verdier, holdninger, ferdigheter og evner.

Her vil allmenmoralen være et reservoar av stor betydning for vår moralske opptreden og etiske kompetanse. Vi kan, slik Tranøy har påpekt, ikke unngå å erverve oss det sett av moralske verdier, normer og dyder som rår grunnen i den kultur vi fødes inn og oppdras i. Men det betyr på langt nær at en oppfatning og forventning som er utbredt og delt av en rekke mennesker, av den grunn er riktig eller god. Dette er også Tranøy tydelig oppmerksom på, og han understreker dette ved å fremheve betydningen av både et «personlig ansvar» og «en kritisk holdning til den allmenmoral man ikke kan unngå å erverve seg» (Tranøy, 1988, s. 133). De høyere lag av allmenmoralen vil jo stadig være under forhandling og i

⁵ Dette poenget er hentet fra Fink (2007, s. 55–56).

endring, og slik vil det moralske ansvaret i møte med den konkrete andre også kunne utfordre en gitt allmennmorals verdier, normer og dyder.

Forbindelseslinjene mellom Tranøy og Løgstrup er her tydelige. I en diskusjon av normenes foranderlighet i *Den etiske fordring* vektlegger Løgstrup (1956/2010, s. 120) nemlig nettopp hvordan vi «ville miste os selv, om vi mistede traditionen, som vi er vokset op i og som har dannet os». Men, fortsetter han, vi kan og skal også som moralske aktører «forarbejde traditionen», «stille os kritisk til den», «korrigere den» og «gøre op med den». Som filosof Hans Fink (2005, s. 235) godt sammenfatter det:

For Løgstrup er det ganske vist vigtigt, at vores samliv med den anden er formidlet af noget tredje, og at vi ikke bare er henvist til hinanden og afhængige av kærligheden mellem os. Vi har fælles opgaver, som sætter deres krav til os, og vi lever i samfund, der har love og regler og normer, som kan beskytte os mod hinanden og aflaste os fra ansvaret for hinanden. I den forstand stiller det etiske krav om nestekærlighed sig aldrig i et moralsk tomrum, men altid på baggrund af og i samspil med en konkret, social og konventionel sædelighed. [...] Men det etiske krav er netop ikke samfunsmoralens eller vores egne idealdannelsers krav.

Ifølge Løgstrup svarer jeg dermed ikke på den etiske fordringen hvis jeg bare gjør det som man normalt forventer av meg i en slik situasjon. Jeg svarer heller ikke på den ved kun å følge på forhånd gitte normer, anvisninger og føringer. Folkeskikken kan fungere handlingsveiledende og beskyttende. De sosiale normene, som har sitt sted i allmennmoralen, kan angi hva vi i alminnelighet skal gjøre mot andre, og hva som kan gjelde et felles beste. Men den etiske fordring, slik den beskrives av Løgstrup, gjelder et konkret menneskes beste og den omsorg jeg skylder ham eller henne – her, nå. Slik kan fordringen både være avhengig av og utfordre folkeskikken og allmennmoralen. Og slik er det, som påpekt tidligere, mulig å bryte hverdagslivets skikk og bruk og samtidig gjøre noe som moralsk sett kan være både en ansvarlig og omsorgsfull handling.

Og med det er jeg tilbake der jeg startet, ved Zygmunt Bauman (1998) og hans beskrivelse av moralens uvisshet. Det originale ved Løgstrups forståelse av moral,⁶ bemerket Bauman, er hvordan han er inspirert av den første av de bibelske grunnmytene – den som handler om utdrivelsen fra Edens hage og om moralske valg som er mer eller mindre gunstige eller dårlige. I stedet for å slå følge

⁶ Bauman (1998) plasserer også filosof Emmanuel Levinas inn i denne forståelsen av moral.

med teoretikere og makthavere som søker de endelige og ugjenkallelige løsninger på det vanskelige ved å være menneske, bringer Løgstrups moralforståelse oss tilbake til uvissheten og ambivalensen ved menneskets lodd, nemlig å møte den andre ansikt til ansikt. Det foreligger et krav, skriver Bauman, men man vil aldri vite hva kravet går ut på. Det finnes en fordring, men man vil aldri være sikker på om kravet er blitt innfridd eller om det kreves mer enn det som er blitt gjort.

LITTERATUR

- Andersen, S. (1996). K. E. Løgstrups etik. I A. J. Vetlesen (Red.), *Nærhetsetikk* (s. 50–100). Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Aspunvik, S. G. (2017, 29. juli). Kleskodekluss. *Aftenposten*, s. 11.
- Bauman, Z. (1996). Levinas' og Løgstrups strategi for morallivet. I A. J. Vetlesen (Red.), *Nærhetsetikk* (s. 111–121). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Bauman, Z. (1998). What Prospects of Morality in Times of Uncertainty? *Theory, Culture & Society*, 15(1), 11–22. <https://doi.org/10.1177%2F026327698015001002>
- Brurok, H. F. C. (2014, 5. september). Hvordan er det egentlig å være ung i øyregionen? *Hitra-Frøya*, s. 14.
- Christoffersen, S. A. (1999). *Etikk, eksistens og modernitet: Innføring i Løgstrups tenkning*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Elias, N. (1982). *The civilizing process: The history of manners* (Bind 1). New York: Pantheon Books.
- Feirud, M. (2018, 14. februar). – Har ikke nok timer: Instagramgenerasjonen. *Tidens krav*, s. 5.
- Fink, H. (2005). Om det etiske og det moralske hos Løgstrup og Habermas: Løgstrup og moralfilosofien. I D. Bugge, P. R. Böwadt & P. A. Sørensen (Red.), *Løgstrups mange ansikter* (s. 225–240). København: Forlaget ANIS.
- Fink, H. (2007). Om komplementariteten mellom den etiske fordring og alle personlige og sociale fordringer. I D. Bugge & P. A. Sørensen (Red.), *Livtag med den etiske fordring* (s. 47–63). Århus: Forlaget Klim.
- Fredwall, T. E. (2015). *Murer og moral: En bok om straff, verdier og fengselsbetjenter*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Hansen, V. (2014, 4. september). - Det blir tøft i dag. *Eikerbladet*, s. 21.
- Johansen, K. E., & Vetlesen, A. J. (2005). *Innføring i etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kurtén, T. (2016). *Moralisk öppenhet: Förutsättningar för etik bortom religiöst och sekulärt*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Løgstrup, K. E. (1956/2010). *Den etiske fordring* (2. utg.). København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1961). *Kunst og etik*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1971/1996). *Etiske begreber og problemer*. København: Gyldendal.
- Martinsen, J. R. (2018, 21. juni). – Mangler totalt folkeskikk. *Fædrelandsvennen*, 1, s. 7.
- Refseth, A., Gjestland, H. S., & Krogstad, M. (2018, 27. februar). UiA - spydspiss mot trakassering i academia. Hentet 27. februar 2018 fra https://www.nrk.no/sorlandet/uia_-_spydspiss-mot-seksuell-trakassering-i-academia-1.13936473

- Saleem, A. C. (2018, 23. februar). Mangler vi folkeskikk? *Drammens tidende*, s. 11.
- Tranøy, K. E. (1998). *Det åpne sinn: Moral og etikk mot et nytt årtusen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Valdez, A. L. H. (2018, 23. februar). – Forferdelig på Drivenes. *Vennesla tidende*, s. 4.
- Østerberg, D. (2012). *Sosiologiens nøkkelpbegreper og deres opprinnelse* (7. utg.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.